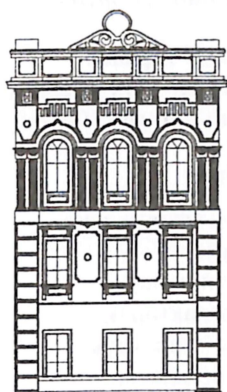

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ВІСНИК

Харківської державної
академії культури

Випуск 2

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК
Інв. № 438043

Харків-ХДАК-2000

УДК 01(477)

Л.В. ГЛАЗУНОВА

БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ: НАУКОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Розглядаються комплексні проблеми формування бібліографознавства як наукової дисципліни. Досліджується становлення бібліографічної науки як полідисциплінарної галузі інформаційно-комунікаційного циклу. Окрема увага приділяється терміносистемі бібліографознавчого знання

Сучасний стан розвитку української бібліографічної науки характеризується зростанням інтересу до самопізнання, тобто до вивчення змісту самої науки, її історії, визначення статусу та напрямів взаємодії з іншими науковими дисциплінами прикладного характеру.

Дослідники вважають, що наука здобуває певне місце в системі наук у тому разі, коли визначені її предмет і об'єкт, вироблений понятійний апарат, встановлений фундамент, укладена узагальнююча теорія та принципи, які дозволяють пояснити накопичений фактичний матеріал. Таким чином, основними ознаками науки є: об'єкт, предмет, метод, логічні форми мислення, організація знання (теорія, концепції, гіпотези та ін.), її функції [19]. Відомий наукознавець Л.Г. Джахая зазначає [12], що до формальних критеріїв, які визначають розвиток науки, належать:

- 1) назва науки;
- 2) заснування кафедр, лабораторій та науково-дослідних інститутів, у яких ця наука розробляється;
- 3) створення факультетів та навчальних закладів, де готують кадри для цієї науки;
- 4) встановлення зв'язків даної науки з іншими науками;
- 5) диференціація цієї науки.

Одним із найважливіших критеріїв формування наукової дисципліни є її термінологічне впорядкування. Простежимо цей процес на прикладі становлення терміноелемента "бібліографознавство" як головного, що був загальноновизнаний і використовується вітчизняними науковцями.

Згідно з концепцією Е.К. Беспалової, зародження бібліографічної науки відбувається в практичній бібліографічній діяльності, тобто на технологічному рівні, і пов'язано це з тим, що окремі методичні прийоми, які застосовуються при складанні бібліографічних посібників, фіксуються у висловлюваннях, порадах, правилах, узагальненні існуючого досвіду [9].

Відокремлення бібліографічної науки від практики, зародження абстрактно-теоретичної думки в європейській бібліографії відбувалося наприкінці XVIII ст., хоча окремі теоретичні ідеї висловлювалися і раніше. В Україні цей процес пов'язаний насамперед з діяльністю В.Я. Джунковського по складанню друкованих каталогів Харківської університетської бібліотеки, де він уперше в тодішній Росії застосував опис книжок під прізвищем автора. А в 1823 р. на засідінні Харківського товариства наук В.Я. Джунковський прочитав доповідь “Про бібліографічні системи”, що обґрунтовувала теоретичні засади проведеної роботи. Окремі науково-теоретичні положення можна знайти і в працях першого вітчизняного викладача бібліографії П. Янковського, пізніше Й. Левицького, М. Максимовича, М. Комарова та інших [13].

Становлення вітчизняного бібліографознавства припадає на 20-ті рр. XX ст., коли науковці почали застосовувати поділ на “теоретичну” та “практичну” бібліографію. Так, Ю.О. Меженко писав, що “теоретичну бібліографію треба відрізнати від бібліографічних списків – практична бібліографія” [18, с. 49]. Його думку поділяли М.І. Ясинський, М.І. Сагарда.

Інші бібліографознавці цього періоду, зокрема Д.А. Балака (його виступ на II Всеросійському бібліографічному з'їзді мав назву “Бібліографія – наука”), розглядали бібліографію як самостійну наукову дисципліну з широким обсягом історико-книгознавчих завдань [6]. Основні положення цієї концепції досліджуються в працях сучасних науковців. У 1997 р. Л.В. Астахова захистила дисертацію, в якій довела, що саме бібліографія є науковим явищем [5]. Ця думка знайшла відображення і в працях бібліографознавців української діаспори.

М. Бойко стверджує, що “бібліографія – це наука про впорядкування людського знання... Вона відкриває нам бажану до студій ділянку знання, ділить його на менші частини, розкриває зміст джерел, орієнтує вас, що вже зроблене, скомплектоване і часто показує, що ще треба зробити” [10].

Вперше термін “бібліографознавство” для визначення теорії бібліографії запропонував професор І.Г. Марков у 1948 р. Розрізняючи бібліографію та теорію бібліографії (тобто бібліографознавство), він зазначав: “...Під бібліографією ми розуміємо покажчики та списки літератури, а під теорією бібліографії – викладання тих методів і закономірностей, на основі яких складаються покажчики та списки творів друку” [16, с. 111].

Проте цей термін ще тривалий час “приживався” на бібліографічному тлі.

Активізація наукових досліджень у галузі бібліографічної теорії була пов'язана з виходом перших спеціальних підручників та розгортанням навколо них дискусій. Упорядкуванню бібліографознавчої термінології мав сприяти і процес стандартизації, який розпочався в 70-х рр.

Перший стандарт 1970 р. офіційно визнавав, що “бібліографознавство - це наукова дисципліна, яка вивчає та розробляє питання теорії та історії бібліографії, методики та організації бібліографічної діяльності” [1, с. 2]. Запропонована дефініція відбивала передусім структурну характеристику бібліографічної науки.

Термін цей був уведений до наукового обігу і почав широко застосовуватися завдяки працям А.І. Барсука та О.П. Коршунова [7; 15].

В своїй монографії А.І. Барсук запропонував визначити бібліографознавство як “наукову книгознавчу дисципліну, що вивчає історію, теорію, методику та проблеми організації бібліографічної справи, а також закономірності, структуру, властивості та якості бібліографічної інформації” [7, с. 14]. У наведеній дефініції привертають увагу декілька моментів. По-перше, об’єктом бібліографознавства визначається бібліографія (або бібліографічна справа), що тлумачиться як “галузь науково-практичної діяльності, суспільним призначенням якої є вплив на процеси читання в суспільстві через організацію пошуково-орієнтовних етапів читачької діяльності”. По-друге, відповідно до концепції А.І. Барсука бібліографія та наука про неї належать до дисциплін книгознавчого циклу. Це був традиційний підхід до визначення місця бібліографознавства в системі тогочасної науки.

В спільній праці А.І. Барсука та О.П. Коршунова, що вийшла у 1977 р., було вперше розглянуто та проаналізовано бібліографознавство з позицій наукознавства [8]. Аналізуючи розвиток бібліографічної науки у 50-70-х рр. ХХ ст., автори запропонували застосували загальнонаукові параметри до цієї дисципліни, такі як:

- 1) методологічний рівень, володіння сучасними методами наукового пошуку;
- 2) рівень організації (планування та координації) дослідницької роботи;
- 3) забезпеченість дослідницькими кадрами наукової кваліфікації;
- 4) інформаційне забезпечення фахівців.

Аналіз стану бібліографічної науки за цими параметрами дозволяв зробити висновок про задовільний рівень розвитку дисципліни. В другій частині монографії науковці розглянули розвиток бібліографознавства відповідно до його внутрішньої структури - в аспектному та об’єктному відношеннях. Ця монографія виконувала передусім підсумовуючу функцію, в ній науковці намагалися закріпити статус бібліографознавства як галузі наукового знання, а бібліографію віднести до суто практичної діяльності (хоча й з елементами науковості).

Проте державний стандарт, що вийшов у 1977 р., “Библиография. Термины и определения” тлумачив бібліографію як “галузь науково-практичної діяльності по підготовці та доведенню до споживачів бібліографіч-

ної інформації з метою впливу на використання творів друку в суспільстві” [2, с. 2]. Ця дефініція була найбільш дискусійною, оскільки в примітках до неї визнавалося, що до обсягу поняття “бібліографія” не входить бібліографознавство - “наукова дисципліна, яка вивчає і розробляє питання теорії, історії, методики та організації бібліографії” [2, с. 2]. Непорозумілість у визначенні головних, принципових термінів бібліографічної науки була зумовлена складністю практичної бібліографічної діяльності (БД), якій завжди був притаманний елемент науковості. Взагалі стандарт 1977 р. був побудований згідно з концепцією А.І. Барсука і зокрема його думки щодо розподілу бібліографії на практичну (бібліографічну справу) та науку про неї (бібліографознавство).

В подальшому саме це визначення набуло поширення в науковому обігу українських фахівців.

Останній загальносоюзний державний стандарт 1984 р. взагалі не містив визначення бібліографознавства. Бібліографічна діяльність трактувалась як “галузь інформаційної діяльності по задоволенню потреб у бібліографічній інформації” [3, с. 2]. При розробці цього стандарту знайшла відображення позиція О.П. Коршунова, який пропонував вживати термін бібліографія, як об’єднуючий, що включає практичну, науково-дослідну (тобто бібліографознавство), управлінську та педагогічну діяльність і пропонував стандартизувати лише практичну БД.

Проте можна з певністю стверджувати, що з кінця 70-х років термін “бібліографознавство” органічно увійшов до терміносистеми науки. Власне саме у цей період у вузах почали викладати курс загального бібліографознавства.

В Україні перша спроба узагальнення шляху розвитку бібліографічної науки мала місце в навчальному посібнику “Українська радянська бібліографія” [21]. Терміноелемент “бібліографознавство” подавався через внутрішню диференціацію науки. Пізніше це знайшло відображення і в першому підручнику з бібліографії, що був підготовлений українськими фахівцями [11].

Активізація діяльності українських фахівців в цьому напрямі посилювалась з набуттям країною незалежності.

У першому вітчизняному стандарті з інформації та документації “Базові поняття. Терміни та визначення”, що вийшов у 1994 р., серед дисциплін інформаційно-комунікаційного циклу (архівознавства, бібліотекознавства, музеєзнавства, книгознавства) наводився термін “бібліографія” і тлумачилася ця галузь як “засоби ідентифікації, описування та впорядкування документів” [4, с. 14]. Розробкою даного стандарту займався Інститут прикладної інформатики України, тому подане визначення здебільшого

“здивувало” бібліографічну громадськість країни і одночасно стало каталізатором наукових розробок у цій галузі.

Значним теоретичним внеском у цьому напрямі є праці професора Рівненського державного гуманітарного університету Г.М. Швецової-Водки. Так, авторський навчальний посібник “Загальне бібліографознавство: (Основи теорії бібліографії)” містить таке визначення: “Бібліографознавство – це наука про бібліографію, або, інакше кажучи, науково-дослідна діяльність, яка досліджує методи, процеси, результати, умови ефективності бібліографічної діяльності.

Складовими частинами бібліографознавства є теорія, історія, методика та організація бібліографії. Вони можуть розглядатися як окремі розділи бібліографічної науки” [22, с. 1]. Пізніше саме це тлумачення стало основою для визначення бібліографічної науки і в першому українському термінологічному словнику з бібліографознавства та соціальної інформатики [14, с. 34], в якому зазначається, що бібліографознавство належить до дисциплін, які об’єднує метанаука – соціальна інформатика.

Як суспільствознавча дисципліна, об’єктом якої виступає БІ, трактується бібліографознавство і в словнику з інформаційної діяльності: “Бібліографознавство – це суспільна наука про структуру та властивості бібліографічної інформації, закономірності процесів її створення, розповсюдження та використання” [20, с. 99].

Найбільшого поширення в сучасному науковому обігу набуло визначення терміна “бібліографознавство” за допомогою його структурної диференціації. Розрізняють *аспектний* та *об’єктний* напрями диференціації бібліографічної науки. У відповідності до першого в структурі бібліографознавства виділено чотири наукові дисципліни: теорія, історія, організація та методика бібліографії. Слід зазначити, що деякі науковці (Е.К. Беспалова, В.О. Янонис) окремо виділяють ще одну складову – методологію бібліографії, на думку інших вона входить до теорії бібліографії.

Згідно з об’єктним напрямом диференціації виділяються окремі складові результатів, процесів бібліографічної діяльності, що всебічно вивчаються бібліографічною наукою з теоретичного, історичного, організаційно-методичного погляду. На перетині цих напрямів диференціації виникають комплексні складові частини бібліографознавства. В процесі взаємодії усіх компонентів бібліографічної науки виробляється продукт наукової діяльності – нові бібліографознавчі знання, нова інформація про ті явища і процеси, на які був направлений науковий інтерес. В сукупності всі вони складають внутрішні аспекти структурної диференціації бібліографознавства.

Системність бібліографічної науки має прямий вихід в її інституалізацію.

На основі зростаючої диференціації бібліографічної науки, всієї бібліографічної діяльності з необхідністю з'являється факт її масової професіоналізації, що є однією з істотних ознак бібліографічної науки як соціального інституту. Змінювана структура сфери бібліографічної науки зумовлює зміну і тих організаційних форм, в яких вона функціонує. Якщо на ранньому етапі свого становлення бібліографічна наука характеризувалася переважно прикладними дослідженнями в галузі, коли бібліографічна технологія виступала як первинний рівень розвитку бібліографічної теорії, то нині сформувалася система наукових установ, що досліджують дану галузь. До них входять: 1) відповідні кафедри у вищих навчальних закладах 2-4 рівнів акредитації; 2) мережа бібліотек, серед яких особливе місце посідають ті, що набули статусу науково-дослідних установ: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України, Національна парламентська бібліотека України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України та ін.; 3) Книжкова палата України ім. І. Федорова; 4) наукові товариства та професійні об'єднання; 5) органи НТІ.

І, нарешті, ще однією важливою ознакою формування бібліографічної науки стало створення навчальних закладів, які забезпечують підготовку кадрів для галузі¹. Слід зазначити, що підготовка бібліографічних кадрів традиційно поєднувалась з підготовкою бібліотекарів у закладах бібліотечного профілю і з підготовкою кадрів для видавництва та книжкової торгівлі в закладах поліграфічного профілю.

В кінці 20-х на початку 30-х рр. була створена гнучка система підготовки бібліографічних кадрів, що охоплювала три рівні – вищу (Харківський бібліотечний інститут), середню (8 бібліотечних технікумів) та нижчу (бібліотечні школи) рівні освіти. З часом ця система зазнала значних змін, і нині підготовка бібліографів здійснюється у вищих навчальних закладах 3-4 рівнів акредитації (Харківській державній академії культури, Київському національному університеті культури та мистецтв та його Миколаївському філіалі, Рівненському державному гуманітарному університеті, а також відповідні курси читаються при підготовці редакторів та фахівців видавничої сфери в Українській академії друкарства, Національному технічному університеті “Київський політехнічний інститут”, Харківському технічному університеті радіоелектроніки) та у вищих навчальних закладах 2 рівня акредитації (училищах /коледжах/ культури).

В 20-х рр. розпочалася робота по підготовці наукових кадрів у галузі бібліографічної науки. При Всенародній бібліотеці України та Українському інституті книгознавства (УНІК) було створено аспірантуру [17]. На жаль, репресії 30-х рр., внаслідок яких постраждали видатні вітчизняні

¹ Перші спроби викладання бібліографії як наукової дисципліни пов'язані з іменем П.О. Ярковського, бібліотекаря та викладача Кременецького ліцею (1809-1914 рр.)

вчені Д.А. Балика, Ю.А. Меженко, М.І. Сагарда та ін., не дозволили завершити цю роботу. Згодом підготовка наукових кадрів була перенесена до Москви та Ленінграда.

У 1971 р. при Київському державному інституті культури було створено аспірантуру, але спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій так і не було відкрито [21].

В середині 90-х рр. розпочався новий етап у підготовці науковців. Зараз працюють спеціалізовані вчені ради по захисту докторських та кандидатських дисертацій у Київському національному університеті культури та мистецтв, Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського та Харківській державній академії культури.

Можна з певністю сказати, що на сьогодні українське бібліографознавство має всі ознаки науки і необхідні засади щодо подальшого розвитку: визначеність об'єкта і предмета, розроблену методологію, певні закономірності розвитку бібліографії (її диференціація, інтеграція, систематизація, формалізація, математизація), дослідницький корпус, наукову терміносистему, зв'язки з іншими науковими дисциплінами, організацію і механізм взаємодії з практикою, систему підготовки професійних і наукових кадрів, наукові видання. На жаль, деякі з цих ознак простежуються недостатньо чітко (наприклад, зв'язок теорії з практикою), відсутнє фахове періодичне видання з проблем суто теорії та практики бібліографії. Сподіваємося, що найближчим часом вирішаться й ці питання. Для цього, на нашу думку, важливим фактором стане розробка та прийняття державного стандарту з термінології бібліографічної діяльності, положення про бібліографічну роботу бібліотек, видання навчальних посібників та монографій з окресленої проблематики та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ГОСТ 16448-70 Библиография. Термины и определения. - Введ. 01.07.71. - М.: Изд-во стандартов, 1970. - 12 с.
2. ГОСТ 7.0-77. Библиография. Термины и определения. - Взамен ГОСТ 16448-70; Введ. 01.01.78. - М.: Изд-во стандартов, 1977. - 24 с.
3. ГОСТ 7.0-84 Библиографическая деятельность. Основные термины и определения. - Взамен ГОСТ 7.0-77; Введ. 01.01.86. - М.: Изд-во стандартов, 1985. - 24 с.
4. ДСТУ 2392-94 Базові поняття. Терміни та визначення. - Введ. 29.03.94. - К.: Держстандарт України, 1994. - 53 с.
5. Астахова Л.В. Научные основания библиографической деятельности (теоретико-методол. исслед. библиогр. познания): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 05.25.03 / МГУК. - М., 1997. - 36 с.
6. Балика Д.А. Библиография — наука // Труды II Всероссийского библиографического съезда. - М., 1929. - С. 44-45.

7. Барсук А.И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин: Методол. очерк. - М.: Книга, 1975. - 206 с.
8. Барсук А.И., Коришунов О.П. Советское библиографоведение: состояние, проблемы, перспективы. - М.: Книга, 1977. - 108 с.
9. Беспалова Э.К. История библиографической мысли в России (до середины 60-х годов XIX века) / МГИК. - М., 1994. - 282 с.
10. Бойко М. Збірник особисто друкованого. - Блумінгтон, 1989. - 289 с.
11. Буран В.Я., Довгопола О.П., Пупченко В.В. Бібліографія: Заг. курс: Навч. посібник для учнів культ.-освіт. училищ. - К.: Вища шк., 1984. - 215 с.
12. Джасая Л.Г. Место научной теории в дисциплинарных структурах // Наука та наукознавство. - 1994. - № 1-2. - С. 20-24.
13. Корнейчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: Нариси. - К., 1971. - 374 с.
14. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики. - К.: Кн. палата, 1998. - 116 с.
15. Коришунов О.П. Библиографоведение: Общ. курс: Учеб. для библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов. - М.: Кн. палата, 1990. - 231 с.
16. Марков И.Г. О предмете и методе библиографии (опыт постановки вопроса) // Труды Московского государственного библиотечного института им. В.М. Молотова. - М., 1948. - Вып. 4. - С. 101-134.
17. Матусевич В.В. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925-1933 рр. / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. - К., 1998. - 121 с.
18. Меженко Ю.О. Теоретичні передумови організації української бібліографії // Бібліол. вісті. - 1926. - № 4. - С. 48-57.
19. Наука // Философская энциклопедия / АН СССР. Ин-т философии. - М.: Сов. энцикл., 1964. - Т. 3. - С. 563.
20. Толковый словарь по основам информационной деятельности / УкрИНТЭИ; Под. ред. Н.Н. Ермошенко. - К., 1995. - 252 с.
21. Українська радянська бібліографія: Навч. посібник для студ. бібл. фак. вузів культури / За ред. Ф.К. Сарани, Д.Д. Тараманова. - К., 1981. - 263 с.
22. Швецова-Водка Г.М. Загальне бібліографознавство: (Основи теорії бібліографії): Навч. посібник. - Рівне, 1995. - 150 с.
23. Швецова-Водка Г.М. Про склад циклу інформологічних наук // Культура України: історія і сучасність: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., Харків, 19-20 листоп. 1996 р. / Харк. держ. ін-т культури. - Х., 1996. - С. 47-48.

Надійшла до редколегії 12.04.2000